

М. Моздир. – К.: Наук. думка, 1996. – 128 с.

4. Некрополі України / [упоряд. : І.В. Дивний, М.Т. Пархоменко, О.М. Титова]. – К.: Вид-во Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 1999. – 287 с.

5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. / Под. ред. Н.А. Тройницкого: В 118 Т. – СПб., 1904-1905. – Т. 48. – 371 с.

6. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 10, спр. 1660, арк. 665.

7. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 1, спр. 281, арк. 114-115.

8. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 10, спр. 1660, 665 арк.

9. Держархів Чернігівської обл., ф. 145, оп. 1, спр. 890, арк. 416-418.

10. Андреева В.А. Пятницкий некрополь в Калуге как хранилище социокультурной памяти конца XVIII – начала XX века / В.А. Андреева, В.И. Абакулов // Калуга в шести веках. Материалы 6-й городской краеведческой конференции. – Калуга: «Полиграф-информ», 2008. – С. 34-44.

11. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 2, спр. 2240, арк. 2-3.

12. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 2, спр. 2413, арк. 4.

13. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3004, оп. 1, спр. 14, арк. 10.

14. Епархиальные известия // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 15(1 августа). – Часть официальная. – С. 565.

15. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 10, спр. 395, арк. 193-195.

16. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3855, оп. 3, спр. 134, арк. 1.

17. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-90, оп. 3, спр. 608, 36 арк.

18. Объявление // Черниговские губернские ведомости. – 1896. – №744 (20 марта), №760 (8 апреля); №769 (17 апреля); № 774 (22 апреля) – Часть неофициальная.

19. Кальницький М. Зодчие и певчие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiyany.obozrevatel.com/news/2006/10/16/23704.htm>.

Бойченко С.Г. Особенности погребальной культуры XIX – начала XX вв. на примере старого православного кладбища в Чернигове

В статье рассмотрены особенности городской погребальной культуры XIX – начала XX вв. на примере старого православного кладбища Чернигова. Прослежена история возникновения и формирования кладбища. Разработана типология надгробных памятников, определена их историческая и художественная ценность.

Ключевые слова: кладбище, погребальная культура, надгробие, история, Чернигов.

Boichenko S.H. The main features of burial culture of the XIX – the beginning of the XX century on the example of the old Orthodox cemetery in Chernihiv

The main features of municipal burial culture of the XIX - the beginning of the XX century are considered in the article on the example of the old Orthodox cemetery in Chernihiv. The history of origin and forming the cemetery is traced. The typology of tombstones is worked out, their historical and artistic value is determined.

Key words: cemetery, burial culture, tombstone, history, Chernihiv.

27.03.2014 р.

УДК 37 (09) (477.51) «1840/1875»

А.О. Торубара

НАВЧАЛЬНО-МАТЕРІАЛЬНА БАЗА НІЖИНСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ЛІЦЕЮ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА (1840–1875 РР.)

У статті схарактеризовано навчально-матеріальну базу Ніжинського юридичного ліцею, що складалася з навчального та допоміжного корпусів, навчальних кабінетів, бібліотеки та картинної галереї.

Ключові слова: Ніжинський юридичний ліцей, навчальний корпус, бібліотека, картинна галерея.

Ліцей князя Безбородька залишив помітний слід в історії, а його вихованці знайшли застосування своїм знанням у галузі судочинства, державного управління та місцевого самоврядування. Але діяльність Ніжинського юридичного ліцею досі не була об'єктом спеціального дослідження, відтак не з'ясовано специфіку професорської корпорації та студентської спільноти, не схарактеризовано навчально-матеріальну базу, що зумовлює наукову та практичну актуальність обраної теми.

На сучасному етапі діяльність Юридичного ліцею в контексті історії Ніжинської вищої школи плідно досліджує Г. Самойленко. Значний інтерес становить низка праць російського дослідника А. Єгорова з історії ліцеїв як своєрідного різновиду навчальних закладів, які поєднували елементи середньої та вищої освіти.

Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька успадкував навчально-матеріальну базу Гімназії вищих наук, заснованої 1805 р. і згодом у 1832 р. реформованої у Фізико-математичний ліцей. Місце для облаштування навчального закладу було обране на околиці Ніжина за порадою племінника І.А. Безбородька князя В.П. Кочубея, який називав його «раєм небесним» [7, 68].

Проект головного корпусу Гімназії вищих наук був опрацьований у 1806 р. архітектором Луїджі Руска і втілений у життя Іваном де Лукіні. Будівництво розпочалось 1808 р. і з низки причин дуже затягнулось. Загалом воно обійшлося у понад 1,25 млн. крб. [7, 72]. На цій території знаходились триповерховий навчальний корпус, що складався з 18 приміщень, 14 коридорів, 7 чуланів та 7 туалетів; двоповерховий флігель, що складався з 14 кімнат, 2 коридорів та чулану; лазня; кам'яний льох; дерев'яні амбар та «ледник»; 2 сараї, стайня і пральня [10, 41-41 зв.].

На першому поверсі навчального корпусу були розміщені апартаменти попечителя навчального закладу та квартири директора, у північному крилі – їдальня для учнів, у південному – церква. На другому знаходились бібліотека, актовий зал, аудиторії та навчальні кабінети. На третьому поверсі з північного боку було облаштовано спальні ліцеїстів,

з південного – квартири викладачів [7, 73–74].

Навчальний корпус оточував великий парк, стан якого, проте, залишав бажати кращого. «Посетив Лицейский сад Его Превосходительство был недоволен, что в нем очень сыро (по причине шедших постоянно, все лето дождей), что дорожки не убиты щебнем и что на них много желтых листьев (которых, несмотря на то, что главные дорожки сада были утром выметены опять много напало с деревьев)», – такими були враження міністра народної освіти Є.П. Ковалевського, який відвідав Лицей 19 вересня 1856 р. [12, арк. 1 зв.–2].

Аудиторіями та кабінетами користувались як студенти Лицею, так і учні гімназії, що діяла при цьому навчальному закладі. У фізичному кабінеті у 1842 р. знаходилось близько 110 приладів, а також моделі парової винокурні, жнивarki та 2 плуги [11, арк. 30–30 зв.]. У мінералогічному кабінеті у 1840 р. налічувалось 700 мінералів [2, арк. 21]. Ще близько 2000 мінералів у 1862 р. передав попечитель Лицею Г.О. Кушельов-Безбородько [15, арк. 2]. У зоологічному кабінеті в 1841 р. було представлено понад 1000 екземплярів комах, птахів, ссавців [2, арк. 21]. У 1850 р. граф Г.О. Кушельов-Безбородько подарував Лицею колекцію, що складалась з 200 зображень тварин [3, арк. 24–25].

Першу згадку про колекцію з 66 монет та медалей у мюнц-кабінеті Ніжинського фізико-математичного лицейу містить звіт міністра народної освіти графа С.С. Уварова за 1837 р. [5, 7]. Після створення Юридичного лицейу колекція постійно поповнювалась з різних джерел: бронзову медаль подарував обер-прокурор Святішого Синоду граф М.О. Протасов, срібну медаль – надвірний радник П. Клобуков. До 25-річчя навчального закладу почесний попечитель граф О.Г. Кушельов-Безбородько подарував йому свою нумізматичну колекцію, яка складалась з понад 440 монет та медалей. Після знахідки у 1852 р. у Ніжині скарбу срібних монет давньоруської доби дві з них також потрапили до мюнц-кабінету [5, 8].

Завідували мюнц-кабінетом зазвичай бібліотекарі Лицею. За час існування закладу було здійснено кілька спроб опису колекції. Станом на 1843 р. професор А.К. Циммерман вніс у «Тетрадь для записи различных предметов нумизматической коллекции Лицея князя Безбородько» 70 найменувань. 1855 р. професор О.Ф. Янишевський упорядкував «Список монет, составленный в продолжение «Тетради для записи различных предметов нумизматической коллекции Лицея князя Безбородько», до якого увійшли вже 854 пам'ятки [5, 8].

У 1872 р. граф Г.О. Кушелев-Безбородько передав Лицею ще кількaсот медалей та монет разом зі спеціальними меблями, відтак, у травні 1874 р. у мюнц-кабінеті наховувалось вже 1139 експонатів. Надалі колекція постійно поповнювалась, і на

початок ХХ ст. кількість експонатів зросла до майже 6000. У 1934 р. нумізматичне зібрання було передане до Всеукраїнського музейного містечка (нині – Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник), а звідти у 1936 р. – до Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка (нині – Національний музей історії України) [5, 16].

Юридичний лицей успадкував велику бібліотеку, якою користувались лише викладачі. Згодом, у 1857 р., було створено окрему студентську бібліотеку. За § 48 Статуту Лицею бібліотекою завідував один з професорів, за що отримував додаткову платню [13, арк. 23 зв.].

У тематичному відношенні книгозбірня була напрочуд розмаїтою, що зумовлювалось неодноразовими перетвореннями Лицею. Переважали книги з богослов'я, філософії, правознавства, загальної та російської історії, статистики, математики, природничих наук, медицини, мовознавства, словесності. Загалом фонд бібліотеки за час існування Юридичного лицейу зріс з 1962 найменувань, які склали близько 7000 томів [2, арк. 19] до 3863 назв, що склали 14580 томів книг [4, 3]. У користуванні щороку було близько тисячі найменувань книг і журналів.

Щороку бібліотечний фонд поповнювався на 80–110 найменувань книг, які закуповували у вітчизняних та зарубіжних видавців [11, арк. 29]. Передплачувались російські та іноземні періодичні видання, якими користувались як викладачі, так і студенти Лицею: «Сенатские ведомости с собранием указов», «Журнал Министерства внутренних дел», «Христианские чтения», «Журнал Министерства народного просвещения», «Современник», «Литературный журнал», «Журнал Министерства государственных имуществ», «Библиотека для чтения», «Москвитянин», «Журнал мануфактур и торговли», «Московские ведомости», «Воскресное чтение» та ін. Окрім книг та періодичних видань у бібліотеці зберігались різноманітні рукописи, креслення, естампи. Датовані 1841 р. документи містять згадки також про існування в Лицеї книжкового магазину «для снабжения учащихся всеми необходимыми руководствами и пособиями» [2, арк. 20].

У 1852 р., після смерті М.В. Гоголя, Лицей придбав у його родичів рукописи деяких творів письменника: «Мертвые души», «Тарас Бульба», «Портрет», «Ігроки», «Тяжба», «Театральний раз'езд», а також листи М.В. Гоголя до М.Я. Прокоповича. У 30-х рр. ХХ ст. ці рукописи було передано до Центральної наукової бібліотеки АН України [6, 220].

Особливий внесок у поповнення бібліотеки належав директору Лицею Є.П. Стеблїну-Камінському. За його клопотання сюди надходили видання Товариства історії та старожитностей

російських, Археографічної комісії [14, арк. 13 зв.]. Тоді ж було засновано студентську бібліотеку, яка у 1875 р. налічувала понад 3000 томів.

Тим не менше, бібліотека Лицею далеко не повністю задовольняла потреби навчального закладу, про що йдеться у звітах інспекторів та попечителів Київського навчального округу. Такого ж висновку дійшов і міністр народної освіти Є.П. Ковалевський під час візиту до Лицею у 1856 р.: «При входе в библиотеку г. министр предложил библиотекарю Янишевскому вопрос: «Довольны ли Вы библиотекой?», на что библиотекарь отвечал, что библиотека весьма неполна даже и по отделу наук юридических. После этого г. министр обошел около всех шкафов, рассматривал сочинения и сказал: «Да, я вижу, что Ваша библиотека совершенно пустая, хлам»... Вслед за тем г. министр рассматривал опись книгам библиотеки и цидулки алфавитного каталога, составленного библиотекарем и вписал свое имя в Бархатную книгу для записывания имен знатных посетителей Лицея. Выходя из библиотеки, г. министр сказал: «Нужно пополнить Вашу библиотеку, а все в ней находящиеся ненужные или неполные сочинения сбыть, что по распоряжению моему библиотекарь составил список книгам, необходимых для Лицея и не находящимся в библиотеке, и что на пополнение библиотеки потребуется до 2000 р.с., на что г. министр отвечал: «Это хорошо. Необходимо нужно пополнить Вашу библиотеку, потому что в ней, кроме новых сочинений, почти ничего нет. Я не думал, чтобы у Вас была такая пустая библиотека» [12, арк. 2–2 зв.].

У 1845 р. до 25-річчя існування навчального закладу почесний попечитель граф О.Г. Кушелев-Безбородко подарував йому картинну галерею. Вона складалася з 175 творів, серед яких були 10 картин італійської школи XVI ст., 9 – флорентійської, 12 – римської, 13 – ломбардської, 12 – венеціанської, 5 – неаполітанської, 20 – французької, 20 – німецької, 46 – фламандської. Російський живопис репрезентували твори Л.К. Плахова «Двоє селянських хлопчиків, які їдять», М.А. Андрєєва «Жниця з сином», Ф.І. Байкова «Морський вид», М.М. Іванова «Вид з околиць Тифлісу», «Петро I в бурю на морі» та дві роботи К.І. Кольмана («Вид храму Катерини II», «Російська станція») [9, 6–28].

Зберігся список ікон картинної галереї Лицею, датований 1873 р.: 1. «Богородиця, Спаситель та Іоанн»; 2. «Богородиця, Спаситель та Іоанн» (венеціанська школа Іоанна Белліні); 3. «Благовіщення Божої Матері»; 4. «Богородиця» (на полотні); 5. «Іродіада, або Відсічення глави Предтечі»; 6. «Муки Спасителя»; 7. «Еліазар і Рахіль»; 8. «Перенесення хреста Спасителем»; 9. «Спаситель на хресті» (школа Тінторетто); 10. «Поклоніння пастирів» (венеціанська школа Карпіоні); 11. «Поклоніння волхвів»;

12. «Поклоніння пастирів»; 13. «Богородиця і Спаситель»; 14. «Благовіщення»; 15. «Створення світу» (Брейгеля старшого); 16. «Спаситель Богоматір»; 17. «Богородиця зі Спасителем, єпископом»; 18. «Святий, що роздає милостиню»; 19. «Дитина малює в яслах»; 20. «Святий Себастьян»; 21. «Поклоніння волхвів»; 22. «Святий Йосип, що проповідує в пустелі»; 23. «Богоматір, Спаситель та Іоанн» [1, арк. 1–1 зв.]. Як зазначалось у каталозі галереї, «на обратной стороне каждой доски или холста помечено кому принадлежит исполнение картины, а также имеются черные номера, вероятно те, под которым значились эти картины в каталоге еще полной, не разрозненной картинной галереи графа А.Г. Кушелева-Безбородко, значительная часть коей, как известно, находится в Императорской Академии художеств. Красные номера, стоящие рядом с черными, соответствуют записи картин, в имеющемся при Институте каталоге, который был напечатан, как дарственный акт графа в одном только экземпляре» [9, 4].

Картини знаходились в аудиторіях, церкві, актовому залі та інших приміщеннях Лицею. Згодом, у 1932 р. їх передали до Київського державного музею західного та східного мистецтва, а в 1946 р. вони були повернуті до Ніжинського педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя, проте їхня кількість зменшилась до 134. На сьогодні у Ніжинському державному університеті ім. Миколи Гоголя знаходиться близько 100 полотен, з них 64 експонуються в картинній галереї, а 36 знаходяться в запасниках [8, 35 – 37].

Отже, завдяки зусиллям адміністрації та підтримці з боку почесних попечителів і меценатів, навчально-матеріальна база Ніжинського юридичного лицю загалом відповідала вимогам того часу і потребам навчального закладу.

Посилання

1. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 1353, оп. 1, спр. 242, 1 арк.
2. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 1353, оп. 1, спр. 339, 22 арк.
3. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 1353, оп. 1, спр. 419, 57 арк.
4. Добиаш А. Заметка об основной библиотеке Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине / А. Добиаш // Известия Историко-филологического института. – Нежин, 1895 – Т. 15. – 39 с. (окремої пагінації)
5. Самойленко А.Г. Краткий очерк истории нумизматического собрания учреждений Нежинской высшей школы / А.Г. Самойленко, С.Ю. Зозуля, М.В. Потапенко // Описи нумизматического собрания учреждений Нежинской высшей школы середины XIX – первой трети XX вв. – Нежин, 2013. – 192 с.
6. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. Частина 3. Розвиток освіти та науки в Ніжині в XVIII – XX ст. / Г.В. Самойленко, С.Г. Самойленко – Ніжин: НДПІ. – 226 с.
7. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. Частина 4.

Забудова Ніжина та архітектурні пам'ятки XVII–XX ст. / Г.В. Самойленко, С.Г. Самойленко – Ніжин: НДПУ, 1998. – 100 с.

8. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. Частина 5. Образотворче мистецтво та скульптура в Ніжині в XVII–XX ст. Нариси культури. / Г.В. Самойленко, С.Г. Самойленко – Ніжин: НДПУ, 1998. – 144 с.

9. Турцевич И. Заметка о картинной галерее Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине / И. Турцевич // Известия Историко-филологического института. – Нежин, 1895. – Т. 15. – 49 с. (окремої пагінації).

10. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 8, спр. 1, 712 арк.

11. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 9, спр. 1, 683 арк.;

12. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 22, спр. 428, 15 арк.

13. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 22, спр. 581, 114 арк.

14. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 3790, 26 арк.

15. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 4821, 2 арк.

Торубара А.А. Учебно-материальная база Нежинского юридического лицея князя Безбородко (1840–1875 гг.)

В статье охарактеризовано учебно-материальную базу Нежинского юридического лицея князя Безбородко, состоящую из учебного и вспомогательного корпусов, предметных кабинетов, библиотеки и картинной галереи.

Ключевые слова: Нежинский юридический лицей, учебный корпус, библиотека, картинная галерея.

Torubara A.O. Training facilities of Nizhin Prince Bezborodko Juridical Lyceum (1840 – 1875)

The training facilities of Nizhin Prince Bezborodko Juridical Lyceum are characterized in the article. The training facilities consisted of the academic and service buildings, the classrooms, the library and the art gallery.

Key words: Nizhin Juridical Lyceum, an academic building, a library, an art gallery.

23.03.2014 р.

УДК 94 (477): (624+727: 373)

А.Н. Мирошниченко

ИЗ ИСТОРИИ СТРОИТЕЛЬСТВА ПАНСИОНА ГЛУХОВСКОЙ МУЖСКОЙ ГИМНАЗИИ

В статье автор, на основе малоизвестных архивных документов, рассматривает историю строительства в Глухове Пансион мужской гимназии.

Ключевые слова: пансион, мужская гимназия, Н.А. Терещенко, М.Ф. Лазаренко.

Изучение памятников архитектуры – многогранный и скрупулёзный труд, ведь любое архитектурное сооружение является не только комплексом соединённых в единое целое строительных материалов. Памятники архитектуры – это объекты духовного и материального творчества, которые создавались под влиянием множества факторов. Каждый архитектурный объект – отдельный рассказ об уровне технологий, эстетической моде общества, личности заказчика

и строителя, рассказ о целой эпохе, в которую он строился, существовал, а иногда и погибал. Поэтому основная задача исследователя – показать оригинальность памятника, его архитектурную и историческую ценность.

Одним из интереснейших архитектурных сооружений Глухова конца XIX – начала XX ст. является объект «Пансион мужской гимназии». Вместе с памятниками архитектуры местного значения «Мужской гимназией» и «Учительским институтом», «Пансион мужской гимназии» (охранный номер 114/3) входит в состав «Гуманитарно-просветительского комплекса».

Неоценимый вклад в изучение данного комплекса был сделан В.В. Вечерским. Результаты его исследований легли не только в основу многих монографий, но и стали обоснованием о включении архитектурных сооружений Глухова в «Свод памятников истории и культуры Украины» [1]. Пансион мужской гимназии не был тому исключением. Среди других письменных источников нужно отметить автобиографические воспоминания выпускников Глуховской мужской гимназии Г. Нарбута [2], Н.П. Василенко [3], статьи С.И. Белокопя [4], В.И. Белашова [5], В.В. Заики [6], посвящённые выпускникам, жившим во время учебы в пансионе. На отдельное внимание заслуживает электронная база данных выпускников глуховских гимназий, созданная генеологом В.В. Назаровой [7]. Однако, несмотря на имеющиеся исследования по данной теме и удовлетворительную сохранность самого памятника архитектуры, не достаточно изученными остаются вопросы его возникновения и функционального использования.

Целью нашей статьи является публикация малоизвестных архивных документов, касающихся истории строительства Пансион мужской гимназии в Глухове.

Одним из первых средних учебных заведений в Глухове было уездное училище, которое 1 июля 1870 г. было преобразовано в четырехклассную мужскую прогимназию. В 1875 г. она стала шестиклассной и имела дополнительный подготовительный класс. Ежегодно в ней обучалось 200–250 воспитанников. Примерно 30 % от общего числа учащихся были приезжими. Поскольку при Глуховской прогимназии не было ни пансион, ни общих ученических квартир, все гимназисты, нуждавшиеся в жилье, были размещены на частных квартирах.

1 июля 1889 г. прогимназия была преобразована в Глуховскую классическую гимназию с восьмиклассным преподаванием. В 1890–1892 годах рядом с гимназическим учебным корпусом на средства Н.А. Терещенко было построено здание в два с половиною этажа для проживания иногородних